

Кароева Т. Історія має право сподіватися від міста Вінниці блискучого майбуття... : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. 204 с.

Гон М. Równie: обриси зниклого міста. Рівне : Волинські обереги, 2018. 196 с.

Сьогодні в Україні триває процес становлення історичної урбаністики, розширюється когорта зацікавлених дослідників щодо вивчення проблемних аспектів міста як єдиного соціокультурного організму, в якому функціонує низка взаємопов'язаних механізмів, що забезпечують сталий розвиток або ж навпаки демонструють регресивний етап його існування.

Пошуки в царині історичної урбаністики в сучасних умовах поступово набувають більш системного характеру. Свідченням чого є гуртування науковців на базі різноманітних громадських організацій та проєктів, колективні роботи щодо розробки й утілення на місцях декомунізаційних практик тощо. Також варто наголосити на інтенсифікації опублікування результатів своїх студій, представлення їх для обговорення на різних майданчиках заради можливості ефективного теоретичного і прикладного їх застосування.

У фокусі пропонованого огляду — книги, в яких з точки зору історичної урбаністики досліджено два українських міста: Вінниця й Рівне. Певною мірою поєднання цих праць зумовлено тим, що описуються послідовні хронологічні періоди. Спільними для цих видань є аналогічний вибір авторами маркерів розвитку міста, спроби знайти важелі та механізми функціонування міста з погляду соціокультурного й адміністративного вимірів, економічного поступу / занепаду, розвитку демократичних ініціатив та формування громадянської спільноти в урбаністичних регіональних центрах. Тому аналіз цих книг дозволяє міркувати про формування «єдиної» концепції щодо характеристики історичної вісі розвитку міста як об'єктивного явища впродовж кінця ХІХ — першої половини ХХ ст., вочевидь крізь призму основних положень обраних видань. Таким чином, для запропонованого огляду обрано книги Т. Кароевої «Історія має право сподіватися від міста Вінниці блискучого майбуття...» [3] та М. Гона «Równie: обриси зниклого міста» [2], які вийшли друком у 2018 році. Вагомим чинником також є те, що обидва автори апелюють до сучасності, вони не замкнені в хронологічних межах досліджень, їхня мета полягає в тому, аби показати спадкоємність і тяглість історичного поступу міста не лише в окремому історичному епізоді, але й загальній оптиці урбаністичної історії України.

Монографічне видання Т. Кароевої «Історія має право сподіватися від міста Вінниці блискучого майбуття...» присвячене періоду 1897–1917 років. Обрання саме цього історичного відрізка детерміновано спробою авторки підкреслити / осмислити процес різкої модернізації міста, специфіку економічного поступу, що стало можливим завдяки виваженій програмі самоврядування й наявності необхідного кадрового потенціалу — освічених кіл, які здатні реалізовувати ініціативи. Т. Кароева зазначає, що «освічені кола чітко уявляли собі, яким має бути цивілізоване місто» [3, с. 4], вони змогли приймати відповідальні рішення в складних умовах [3, с. 23–31; 4]. Загалом, в оптиці формування громадянського суспільства, процесів становлення ефективного самоврядування, освітнього розвитку міста — поступово вибудовується концептуальна основа пропонованого видання.

З іншого боку, авторка пропонує читачам поміркувати над питаннями, чому саме у Вінниці вдалось реалізувати програму розвитку і чи дійсно була ця програма такою інноваційною чи то навіть «феноменальною», зважаючи на суміжні історико-економічні показники в урбаністичному зрізі хоча би Подільського регіону. Наводячи низку позитивних відгуків діячів того часу щодо розвитку

міста на початку ХХ ст., Т. Кароєва водночас скептично ставиться до них, піддаючи сумніву їхню прямолінійність та однозначність. Але головне методологічне питання авторки: чи існують наразі інструменти, за допомогою яких можна вимірювати ступінь розвитку міста в той чи інший період?

Структурно монографія Т. Кароєвої складається із п'яти розділів, що охоплюють окремі царини аналізу поступу Вінниці у досліджуваний час: економіка, соціокультурний зріз, благоустрій, соціальний і людський капітал тощо.

Перший розділ присвячено питанню стартових передумов, себто характеристиці основних показників стану міста наприкінці ХІХ ст., напередодні досліджуваного періоду. Т. Кароєва подає читачу для міркувань кілька ввідних мотивів. Зокрема, хоча Вінниця у цей час — повітове місто, однак саме в ньому функціонує чимало державних установ, що дає підстави вважати її адміністративним осередком. Військовий характер міста створював дискомфорт для громадян, але водночас був ще одним стимулом для поступу його інфраструктури.

Вартий уваги й аналіз авторки щодо історичної динаміки збільшення населення міста за рахунок міграційних потоків, базований на порівняльному матеріалі найбільших міст Поділля. Діяльність місцевої влади передусім спрямована на те, щоб місто було комфортним для городян і прийшлих. Вочевидь дана теза певною мірою перегукується зі сучасними реаліями [1]. На основі зведених економіко-статистичних показників другої половини ХІХ — початку ХХ ст., авторка констатує, що Вінниця не була економічним осередком на Поділлі [3, с. 36], водночас підкреслюючи, що місто поступово перетворюється на військовий, освітній та культурний центр регіону.

У другому розділі «Модернізація економічного простору», дослідниця на основі ключових напрямів промислово-господарського розвитку означила декілька суттєвих тверджень. По-перше, Вінниця є прогресивним містом, із багатогалузевою економікою (насамперед харчовою), з інноваційним характером виробництва. По-друге, Т. Кароєва наголосила на неоднозначному впливі залізниці на розвиток міста: воно розширилось та отримало додаткові прибутки, утім аналогічні показники міст Балти і Проскурова дали підстави говорити про стриманий характер такого впливу, утримуючись від його перебільшення. Залізниця стимулювала економічний поступ, однак його рівень варіювався наявністю супутніх чинників. По-третє, авторка розкрила фінансові показники бюджету та специфіку кредитування як інструментів для розвитку міста, ще раз підкреслюючи тезу, що міській владі вдалось не тільки залучити, але й реалізувати програмовий задум розвитку міста.

Явний перегук із сучасністю також має змістове наповнення третього розділу, в якому розглянуто специфіку благоустрою міського простору. Зокрема, йдеться про комплекс зусиль міської адміністрації для створення комфортних умов життя городян. Аргументом ефективності цих дій стало публікування значної кількості путівників, що свідчило про необхідність і затребуваність надання довідкової інформації про місто [3, с. 58]. Т. Кароєва виокремила два основних напрями вдосконалення благоустрою міста: об'єкти інфраструктури (електропостачання, водогін, транспорт тощо) та сфера обслуговування (мережа готелів і магазинів). Переконаливою видається позиція авторки про те, що саме на початку ХХ ст. культурний ландшафт міста набуває нинішнього урбаністичного вигляду.

На сторінках четвертого розділу — «Соціокультурне середовище як показник якості життя», авторка міркує про значущість фінансової безпеки, системи охорони здоров'я, реалізації соціальних проектів у контексті розвитку міста досліджуваного часу. Т. Кароєва наголошує на існуванні продуманої стратегії та її системності під час розбудови таких органів та інституцій. Заслуговує на увагу теза про те, що саме освітня галузь виявилась ядром для потужного розвитку Вінниці кінця ХІХ — початку ХХ ст., саме в цій сфері було закладено кадрову безпеку міського управління. Цілком слушно Т. Кароєва акцентувала увагу на питаннях етноконфесійної та гендерної оптики дослідження освітнього поступу в розрізі загальноукраїнських / регіональних тенденцій розвитку системи освіти.

Період кінця ХІХ — початку ХХ ст. є часом розбудови мережі закладів культури та сфери дозвілля в місті. В урбаністичному ландшафті з'являється низка об'єктів громадського призначення (бібліотека, народні доми тощо) із загальним доступом для всіх прошарків населення. Показовою в цьому контексті є підтримка міської влади щодо будівництва та реалізації таких проектів. Дозвіллева складова зосередилась навколо офіційних заходів (відзначення ювілейних дат), «глядацького дозвілля», спортивних перипетій, пам'яткоохоронного руху та зацікавлень у діяльності преси в місті.

Утім, в розрізі внутрішніх реалій та аналізу політики самоврядування в місті заслуговує на увагу хоча б адміністративно-бюрократична судова суперечка з приводу організації та облаштування краєзнавчого музею в місті впродовж 1917–1918 років, колізій щодо виділення для цього музею історичної будівлі «Мурів». Цю кампанію представляли міська дума, опонентом якої був відомий діяч та етнолог, ініціатор пам'ятко-охоронного руху на Поділлі Ю. Александрович. Судовий спір мав тривалий характер, задля його вирішення як арбітри були залучені центральні органи влади (відповідні міністерства Української Держави П. Скоропадського та УНР). З огляду на вказані перипетії у місті постає питання — чи справді картина взаємодії «міська влада — населення» була ідилічною?

Останній, п'ятий розділ монографії присвячено проблемі соціального капіталу міста (термін за П. Бурдьє та Р. Патнемом). Авторка розмірковує щодо механізмів функціонування колективної пам'яті вінничан досліджуваного періоду. Провідним мотивом у пам'яті вінничан того часу є «скигнення про провінціалізм міста». Фактично лише на початку ХХ ст. матриця культури пам'яті концептуалізується на основі презентаційних текстів із проблем історії Вінниці як міста «з давнім історичним корінням <...>, традицією самоврядування та боротьби за свої права» [3, с. 103]. Окремі сюжети функціонування історичної пам'яті городян Т. Кароева закарбувала на підґрунті матеріалів судових справ, що стосувалися перейменування вулиць та історії міста. Не менш важливою є апеляція науковиці до сучасної пам'яті вінничан, підвалини якої були закладені саме в досліджуваний період.

Крім того, переконливою видається позиція авторки про те, що на рубежі ХІХ — ХХ ст. склалися передумови щодо становлення громадянського суспільства у Вінниці. Це, насамперед, аспекти взаємодії міської влади з городянами, діяльність низки громадських організацій як форм самоорганізації містян. Авторка актуалізує питання щодо чисельності цих організацій, їх національного складу, підкреслюючи, що превалюючими були єврейські та польські органи громадського руху, тоді як кількість українських була мінімальною [3, с. 105–120]. Варто зазначити, що аналогічна тенденція простежується й у Рівному [2].

Окрему увагу приділено людському капіталу міста, поняття якого авторка інтерпретує як «знання і здатність людини давати прибуток» [3, с. 120]. З огляду на це, у монографії подано характеристику ключових «дійових осіб», які зіграли вагомий роль у поступовому розвитку міста, зокрема М. Оводов, Г. Артинов, Д. Гейден, П. Адріанов та ін. Дослідниця слушно наголошує не тільки на індивідуальних якостях, мотивах і роботі діячів, але й на наявності їх командної співпраці, що й детермінувало успіх започаткованих ними ініціатив.

Однією з важливих переваг книги Т. Карової є те, що в ній уміщено аргументи полікультурної візії трансформації міста, моделі толерантного сприйняття окремих громад міста, вочевидь не позбавлених конфліктногенного характеру, однак успішної взаємодії.

Специфічних рис набула урбаністична історія Рівного в міжвоєнний період першої половини ХХ ст., про що веде мову М. Гон у своїй монографії «Rowne: обриси зниклого міста». Автор екстраполює увагу переважно на єврейській громаді Рівного, мотивуючи це її чисельністю (євреї становили більшість населення міста). Водночас він здійснив спробу концептуалізувати проблему культури пам'яті міста як полікультурної спільноти.

Лейтмотивом зазначеного видання є спроба реконструкції образу Рівного міжвоєнного періоду крізь оптику суспільно-політичних процесів, економіки та громадських рухів. Важливим аспектом авторської позиції також є показ міста на тлі урбаністичного розвитку регіону, порівняльних аналогій у царині різноманітних маркерів і показників (статистики, економіки, чисельності громадських організацій тощо). Автор намагається проявити обличчя міста на основі моделі виваженої співпраці громад, які мешкали в Рівному (зауважимо, що в досліджуваний період місто перебувало у складі Польської держави, що також накладало свій відбиток на його розвиток).

«Червоною ниткою» в книзі М. Гона проходить тема історичної пам'яті міста, специфіки її функціонування й представлення в сучасному урбаністичному просторі Рівного, спроби вироблення концептуальної моделі пам'ятання рівнян. Однією із сильних ознак книги є всебічне використання документів особового походження, передусім щоденників. Автор щоразу наповнює різні історико-тематичні сюжети («сухі» для читача зведені чисельні показники) спогадами сучасників тих подій, намагаючись проявити дійсність зсередини, показати сприйняття окремих подій / об'єктів пересічними мешканцями Рівного.

Книга М. Гона «Równe: обриси зниклого міста» складається з трьох розділів, кожен із яких в синхронному зрізі проявляє специфіку різних ракурсів розвитку / занепаду Рівного в досліджуваний період.

Розділ 1 присвячено розкриттю специфіки суспільно-політичного життя міста у міжвоєнний період. Переконаливими видаються спроби автора виокремити різні проекції міжетнічної взаємодії, акцентуючи увагу на її толерантному та взаємовигідному характері. Свідченням чого, зокрема, на думку М. Гона, є розташування сакральних споруд представників різних віросповідань пліч-о-пліч [2, с. 14–15]. На користь цієї тези автор зауважує, що в щоденних практиках рівнян відбувалось нівелювання опозиції «свій-чужий» (крізь призму етнічних і релігійних мотивів). На підвалинах узагальнення зібраних матеріалів і джерел, М. Гон констатує, що Рівне не було центральною локацією суспільно-політичних перипетій, утім вирізнялось як центр громадського та культурного життя. Зазначимо, що цей висновок певною мірою є суголосним міркуванням Т. Кароєвої, про що йшлося вище.

Обережними та близькими до об'єктивності видаються спроби автора підняти питання єврейсько-українських взаємин під час Першої світової війни та Української революції — однієї зі складних сторінок історії цих відносин.

У другому розділі монографії розглянуто специфіку економічних зростань / потрясінь у місті під впливом історичних реалій 1920–1930-х років. Новаторським видається підхід автора побачити динаміку економічної матриці крізь культурний ландшафт. Автор веде читача вулицями Рівного, акцентуючи увагу на будівлях, в яких перебували підприємства, об'єкти інфраструктури тощо. Загалом, М. Гон констатує повільний економічний розвиток, незважаючи на вигідне географічне положення (магістраль «Львів-Київ-Варшава»); відзначає його аграрний характер, відсутність промисловості.

Доволі скромною, на нашу думку, є визначення ролі ремісників / ремісничих об'єднань в економіці міста. Адже за відсутності промислового обороту, саме вони відігравали винятково важливу роль у забезпеченні та обслуговуванні мешканців товарами широкого вжитку.

Третій розділ пропонованого видання присвячено діяльності громадських організацій, які займались насамперед проблемними питаннями єврейської громади Рівного. Автор під кутом зору демократичних ініціатив намагається висвітлити громадські проекти різні за успіхом реалізації, питання «єврейського» самоврядування міста досліджуваного періоду. М. Гон докладно характеризує історико-політичні та економічні передумови до формування мережі громадських єврейських організацій у Рівному, які ініціювали створення товариств взаємодопомоги.

В епілозі М. Гон подає короткий історичний екскурс подій 1939–1941 років у Рівному, під час якого внаслідок політичних акцій тоталітарних режимів загинула значна частина містян.

Рецензії та огляди

Свою розповідь автор завершує трагедією розстрілу єврейської громади нацистами в листопаді 1941 року. Наприкінці М. Гон слушно, крізь призму практик пам'ятання, здійснив спробу «прокласти місток» між минулим і сучасним Рівного, намагаючись показати сьогодні незримий образ міста першої половини ХХ ст.

Підсумовуючи зауважимо, що студії із історичної урбаністики є сьогодні надзвичайно затребуваними в інформаційно-гуманітарному просторі з огляду на проблеми осмислення історичних подій ХХ ст., а саме — катастроф голодоморів і війн, перманентних міграційних рухів тощо.

У запропонованих виданнях авторами було визначено тенденції та рушійні сили розвитку явища «місто» на підґрунті обраних тематичних векторів і зацікавлень. Їхня подібність і певна суголосність свідчать про етап концептуалізації проблеми загалом і поступового вироблення уніфікованої матриці урбаністичних студій початку ХХІ ст.

Джерела та література

1. Вінницю вчетверте визнано найкомфортнішим містом в Україні. URL : <https://vezha.vn.ua/vinnytsyuvchetverte-vyznano-najkomfortnishym-mistom-v-ukrayini/>.
2. Гон М. Рівне: обриси зниклого міста. Рівне : Волинські обереги, 2018. 196 с.
3. Кароєва Т. Історія має право сподіватися від міста Вінниці блискучого майбуття... : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. 204 с.
4. Однорог М. «Право сподіватися блискучого майбуття»: у Вінниці презентували «проект енциклопедії» про місто. URL : <https://vezha.vn.ua/pravo-spodivatysya-blyskuchogo-majbuttya-u-vinnytsi-prezentuvaly-proekt-entsyklopediyi-pro-misto/>.

Віталій Іванчишен